

BUCOVINA – SFÂRȘITUL UNUI POSIBIL EDEN. ULTIMUL ACT, 1918–1944. PROCESE POLITICE ȘI SOCIALE

MARIAN OLARU

Prezentă în conștiința și cultura românității, a germanității și a spațiului est-slav și, prin intermediul acestora, în cea europeană, privită mai ales din punct de vedere nostalgic, al unui posibil Eden pierdut, Bucovina istorică și ceea ce i-a succedat constituie subiectul a peste 30 000 de studii substanțiale, care i-au cercetat istoria, cultura, demografia, economia, geologia, geografia și botanica.

Resurecția fenomenului istoriografic, de după sfârșitul Războiului Rece, a readus Bucovina, cu și mai multă forță, în preocupările istoricilor români, germano-austrieci, ucraineni, ruși, polonezi, evrei etc. Uneori, în studiile invocate, modul în care e prezentată istoria Bucovinei este o continuare a istoriografiei interbelice sau a celei de dinaintea Primului Război Mondial. În aceste scrieri, găsim multe dintre *hetero* și *auto-clișeele istoriografice* ale acelor perioade, unele potențate de anumite „mode” sau curente cultural-politice contemporane¹.

Provincie extrem-orientală a Imperiului Austro-Ungar, căreia îi fusese acordată numai formal autonomia prin Constituția imperială din 4 martie 1849, devenită țară de coroană² în 1861, Bucovina a fost mereu neglijată de către autoritățile imperiale – cel puțin prin raportare la nivelul aspirațiilor etniilor din provincie. Pentru că avea o populație redusă, Ducatul Bucovinei trimitea în Parlamentul imperial doar cinci deputați. Aceștia, mai tot timpul, din rațiuni politice, mergeau împreună cu guvernele austriece care s-au aflat la putere. Cu

¹ Printre cele mai disputate teme din istoriografia dedicată Bucovinei istorice amintim: rolul factorului civilizator german (austriac) și stadiul dezvoltării societății românești în anii 1774–1775; dezvoltarea cultural-națională a etniilor română și ucraineană și rolul implantărilor populaționale ale austriecilor în Bucovina istorică; desfășurarea Revoluției de la 1848–1849 în Bucovina; deputații bucovineni și activitatea lor în Parlamentul vienez de la 1848–1849; ridicarea Bucovinei la rangul de Ducat și impactul acestui statut asupra dezvoltării cultural-naționale de după anul 1861; rolul Dietei Bucovinei și implicațiile parlamentarismului bucovinean; dezvoltarea vieții politice și rolul partidelor politice din Bucovina; Ausgleich-ul, „Homo Bucovinensis” etc.

² Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, p. 434–442.

toate acestea, Bucovina nu s-a bucurat de sprijinul imperialilor în politica de păstrare a caracterului românesc al provinciei³. Dimpotrivă, cercetările istorice dovedesc o constantă preocupare a autorităților imperiale de susținere a alogenității în defavoarea autohtonilor români, experiența bucovineană în domeniul realizării unor relații interetnice ideale fiind considerată de către unii cercetători (români și ucraineni) ca o „experiență neizbutită”⁴.

Pe fundalul extinderii spațiului exprimării politice ca urmare a mișcărilor național-politice din imperiu, care au dus la reformele electorale din 1897 și 1907, în Austria, ca și în Bucovina, autodeterminarea sub toate aspectele ei a fost subminată de faptul „că noi, cei de aici, eram tratați ca niște obiecte – obiecte ale aranjamentelor imperiale, ale tratatelor de pace, ale împărțirii sferelor de influență”⁵.

Apartinătoare Austriei și, prin ea, spațiului Mitteleuropei, Bucovina trebuia să fie, asemenea acestora, o „lume” a naționalităților amestecate, o „lume” de tip „hinter” în care se producea „un schimb continuu de identități, un proces de îmbogățire și de pierdere a identității”⁶. De fapt, politica imperialilor în Bucovina a fost una de realizare a unui „compromis nivelator” între naționalități, în prima etapă, apoi, realizarea așa-zisului *Homo Bucovinensis*, „personaj inventat, fără identitate națională”, care trebuia să servească scopurilor politicii austriece în această provincie a imperiului⁷. Realizarea acestor obiective a însemnat pentru Bucovina, în special la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui de al XX-lea, o perioadă a incertitudinii, a imprevizibilului, a insecurității, „de alternanță amețitoare între continuu și discontinuu, întreg și fragmentar, dependent și independent, centripet și centrifug”⁸, caracteristici pe care le regăsim la scara întregului imperiu. Acesta se afla atunci în ceea ce unii numesc „Apocalipsa Veselă”⁹, din cauza crizei profunde în care se aflau instituțiile politice cele mai importante din acea vreme, care existau între inerție și reformă.

Bucovina, „o bucată de teritoriu pentru care nu există nicio explicație logică” de apartenență la Imperiul Austro-Ungar, „departe de tot restul”¹⁰, cum era acest

³ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775–1918. (În legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, 1996, p. 107–109.

⁴ Radu Grigorovici, *Modelul Bucovinei*, în „Analele Bucovinei”, III, nr. 2, 1996, p. 292.

⁵ György Konrad, intervenție la masa rotundă organizată la New York de Fundația Wheatland, în iunie 1989, la Conferința despre Literatură, cu tema: *Europa Centrală – identitate și cultură*, în vol. *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*. (Antologie coordonată de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu), Iași, Editura Polirom, 1997, p. 326.

⁶ *Ibidem*, p. 329, intervenția lui Claudio Magris.

⁷ Dimitrie Vatamaniuc, „*Homo Bucovinensis*” – o teorie nouă și totuși veche, în „Analele Bucovinei”, VI, nr. 2, 1999, p. 461–462.

⁸ *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, intervenția lui Czesław Miłosz, p. 9.

⁹ William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială, 1848–1938*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 409.

¹⁰ A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1809–1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*.

stat, a cunoscut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea evoluțiile sale specifice, care o singularizau ca provincie a imperiului. Ea a fost afectată de evoluțiile sociale, politice și economice care afectau monarhia, ce a trecut prin perioada „revirimentului habsburgic” a epocii Taafe (1879–1893), a „anilor de derută” de la Taafe la Badeni (1893–1897), prin „tentația democratică” sau „vara indiană a Monarhiei Habsburgice”, dintre 1897 și 1908, când democratizarea imperiului părea să dea roade.

Experimentele și experiențele politice din Imperiul Austro-Ungar, menite doar să prelungească viața acestei ciudate alcătuirii statale, au eșuat în fața mișcărilor identitar-naționale, impunând „soluția violentă” care a dus la dispariția Monarhiei bicefale și constituirea statelor naționale pe ruinele acesteia. În acest context, românii bucovineni, ca și alte nații ale fostei monarhii, au ales calea eliberării naționale, opțiune politică și cultural-identitară care le animase idealurile încă de la marea sărbătoare de la Putna, din 1871 și care fusese obiectivul politic major, subînțeles, al tuturor afirmărilor identitar-naționale din perioada pe care o prezentăm.

Declanșarea Primului Război Mondial îi găsește pe românii din Bucovina într-o situație dificilă: la margine de imperiu și cu o apărare militară insuficientă, fapt care a permis Imperiului Rus să ocupe Bucovina de trei ori în timpul marelui conflict. Pentru necesitățile războiului au fost mobilizați toți bărbații bucovineni ați și a purta arma, care au luptat pe fronturile de Răsărit și italian. În anii Primului Război Mondial activitatea naționalistă românească a fost relativ modestă crede K. Hitchins, care arată că în „Bucovina, propaganda lor [a naționaliștilor – n.n.] avusese o oarecare influență printre intelectuali, care deveniseră, după intrarea României în război, mai sensibili la ideea României Mari”¹¹. Același istoric consideră că măsurile „aspre” adoptate de autorități au dus la creșterea iredentismului românesc și că, până la 22 octombrie 1918, deputații români în Parlamentul vienez au rămas fideli ideii imperiale¹². Unul dintre martorii acelor evenimente, consemna și el că „sufletul românilor în totalitatea lui nu era pregătit pentru realizarea visului de întregire a neamului. [...] Începuturi de pregătire erau, ce-i drept, și în Vechiul Regat [...], în Ardeal [...], în Bucovina [...], precum și în Basarabia, unde exista un curent naționalist, dar mai slab. Dar acest curent trebuia pregătit ca să cuprindă masa românească, care era amorțită și fărâmițată în partide cu programe diferite și contrare”¹³. În acest context, neutralitatea României a făcut ca agitația specifică acestei perioade să fie mai puțin cunoscută de bucovineni. La intrarea României în război situația se schimbă radical. Fischer și subordonații săi

¹¹ Keith Hitchins, *România, 1866–1947*, Ediția a II-a, București, Humanitas, 1996, p. 280.

¹² *Ibidem*.

¹³ Apud Ilie Dugan-Opaiț, *Date pentru monografia Comunei Cireș-Opaițeni*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, notă asupra editiei. comentarii și glosar: Vasile I. Schipor. Indice de nume: Rodica Iațencu, Rădăuți,

văd în românii bucovineni pe „dușmanii” și pe „trădătorii” monarhiei. De aceea, au fost luate numeroase măsuri punitive împotriva lor, de la intentarea unor procese pentru „defăimarea” armatei imperiale și a imperiului și până la arestarea indezirabililor și execuția unora. Acest fapt i-a determinat, pe românii din Bucovina și din Regat, să-i spună „călăul” lui Fischer¹⁴. În același timp, Koko Wasilko și apropiații săi politici, între care și Aurel Onciul, înființau două batalioane de voluntari bucovineni care să apere provincia de „moscali”. În acest context, Aurel Onciul îi adresa regelui Ferdinand I al României celebra telegramă prin care îl apostrofa pentru îndrăzneala de a intra în război împotriva Puterilor Centrale. În același timp în țară, diversele societăți, culturale și naționale, în frunte cu Liga Culturală, la care s-au adăugat românii bucovineni și ardeleni din Regat îi cereau, prin vocea lui Nicu Filipescu, la 15 februarie 1915, în Sala „Dacia”, lui Ferdinand I următoarele: „Ești trimisul lui Dumnezeu ca să împlinești visul unui neam. Vei fi cel mai mare voievod al Țării, împodobindu-te cu titlurile lui Mihai Viteazul, «Domn al întreg Ardealului, al Țării Românești și al Moldovei» și aducând pe deasupra strălucirea purperei regale. Sau, răpus în cel mai mare avânt de vijelie al neamului, vei fi totuși sfințit ca erou național. De nu vei fi nici una, nici alta, grozav mă tem că nici praf nu se va alege de țară și de dinastie. De aceea, mărirea ce ți-o urăm, Sire, este: Să te încoronezi în Alba Iulia sau să mori pe Câmpia de la Turda!”¹⁵

Geniul politic al elitelor românești din Bucovina, politica externă a Regatului României și conjunctura politică externă favorabilă au făcut posibilă realizarea acestui proiect politic și național românesc, la 27 octombrie și 28 noiembrie 1918¹⁶. Prin unirea din anul 1918, Bucovina revenea în spațiul din care fusese desprinsă cu 144 de ani în urmă, urmând teritoriile fostei Moldove¹⁷ în proiectul politic și

¹⁴ Dragoș Vitencu, *Cernăuții mei*, Ediție îngrijită de Aura Brădățean, Suceava, Complexul Muzeal Bucovina, Editura Accent Print, 2008, p. 60. Referindu-se la atmosfera instaurată de Fischer în Cernăuți, autorul scria: „Până atunci, în închipuirea mea, moartea, moarte violentă, nu cea provocată de boală sau de bătrânețe, avea chipul unei spânzurători de care atârna un trup de om. Aceasta era trágica obsesie despre care se șoptea zilnic în casele românilor”.

¹⁵ Ilie Dugan-Opaț, *op. cit.*, p. 17.

¹⁶ Prezentând valoarea deosebită a adunărilor plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, autorii tratatului *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 5–6, scriu: „Deciziile de unire din 1918 reprezentau plebiscite spontane ale națiunii române, neprevăzute în vreun tratat internațional și superioare, ca valoare de drept, plebiscitului organizat. Deciziile exprimau de fapt, clar și definitiv, voința colectivă a națiunii în vederea unirii provinciilor istorice cu Vechiul Regat”.

¹⁷ Dintre „criticii” mai recentii ai unirii Bucovinei cu România, în anul 1918 și a roadelor acesteia, se impune cercetătoarea Mariana Hausleitner. Aceasta scria: „Proclamația unirii, formulată de Ion Nistor, cuprindea miturile naționaliștilor radicali despre pretinsa persecuție a românilor în cei 144 de ani de stăpânire austriacă. Iar pentru a dezarma criticile ucrainenilor, Nistor afirmă că austrieicii făcuseră eforturi pentru a-i învrăjbi pe români cu celelalte populații din Bucovina”. Cf. Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Gross*

național „pandacic”. Proiectele politice concurente din epocă s-au dovedit lipsite de viabilitate (proiectul federalist al defunctei Austrii, distrusă de impetuoasele mișcări identitar-naționale, precum și proiectele de sorginte slavă, fie cel al unei Rusii Mari, fie cel al unei Rusii Mici, care să includă Bucovina în componența acestora). De drept și de fapt, prin unirea cu România, Bucovina își înceta existența administrativ-politică, rămânând ca reprezentare doar la nivelul mentalului colectiv a cărei existență, în perioada stăpânirii austriece, a fost mai mult sau mai puțin idealizată, pe măsură ce unii evocatori ai fenomenului s-au situat mai departe în timp. De fapt, la 4 aprilie 1920, ca urmare a evoluțiilor socio-politice din țară și a largii adeziuni a locuitorilor la curentul unionist, s-a hotărât desființarea Secretariatelor din Bucovina, a Consiliului Dirigent din Transilvania și a Directoratelor din Basarabia.

Unirea Bucovinei cu România se ratifica la 29 decembrie 1919 de către Parlamentul Regatului României, odată cu Basarabia, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul. În felul acesta, teritoriul de nord al Moldovei, cunoscut sub numele de Bucovina, era reintegrat, în numele dreptului la autodeterminare proclamat de principiile wilsoniene, în teritoriul de la care fusese desprins, în arbitrar, în anul 1775. „Niciodată aria din nordul Moldovei n-a aparținut Ucrainei, Rusiei sau Poloniei și cu atât mai puțin Ungariei sau vechiului Imperiu German. În lumina acestor considerente istorice, demografice și de drept internațional, Rusia, Franța, Anglia și Italia au recunoscut în august 1916 dreptul României asupra Bucovinei”¹⁸.

Apartenența la un stat democratic, cu toate disfuncțiile sale evocate de contemporani și de istoricii de azi¹⁹, a adus locuitorilor reale avantaje, politice, economice, sociale, culturale și materiale, care au fost susținute de o legislație adecvată ce a fost aplicată până la sfârșitul perioadei interbelice. Sigur au fost și nemulțumiți de înfăptuirea unirii cu România, dar numărul acestora a fost relativ mic și proveneau mai ales din rândurile privilegiaților a căror situație era pusă sub semnul întrebării de noua realitate politică. Unirea Bucovinei cu România i-a nemulțumit mai ales pe ucrainenii, care adoptaseră planul unei Ucraine sub tutelă austriacă, plan susținut de împăratul Karl I. Tânărul împărat al Austriei și-a pierdut

¹⁸ Pavel Țugui, *Unele precizări cu privire la revenirea Bucovinei la România*, în „Analele Bucovinei”, III, nr. 2, 1996, p. 476.

¹⁹ Spre deosebire de democrațiile vest-europene, în România constatăm avansul pe care puterea executivă îl avea față de cea legislativă, determinat de faptul că mai întâi se forma guvernul și apoi se organizau alegerile parlamentare, care confirmau dominația partidului/partidelor ce formaseră guvernul în Parlament. Doar alegerile din decembrie 1937 au fost „pierdute” de organizatori, respectiv P.N.L., fapt care a fost dorit și speculat de Carol al II-lea pentru a impune propriul regim politic autoritarist. Totodată, pentru perioada 1934–1937, constatăm folosirea excesivă a puterii normative a executivului, în detrimentul legislativului, fapt care se coroborează cu o serie de vexări ale procesului electoral prin folosirea unor mijloace neortodoxe de dezavantajare a adversarilor politici.

definitiv simpatia românilor din imperiu în momentul în care, vorbind despre o Austrie federală, îi lăsa pe aceștia în afara oricărei construcții politice care să le apere drepturile naționale²⁰.

Structura centralistă a statului român a fost apreciată de contemporani ca fiind mai aproape de specificul românesc și propice pentru un stat cu o structură geopolitică a vecinătăților nu tocmai prietenoasă, înainte și după Primul Război Mondial (este cunoscută disputa dintre Iancu Flondor și Ioan Nistor pe tema „centralismului” și a „federalismului” ca modele de integrare a Bucovinei într-o construcție statală a României de după 1918). Este de amintit poziția lui Nicolae Iorga, pe care a susținut-o, în august 1919, la revenirea sa în Bucovina, după zece ani de la interdicția pe care i-o puseseră autoritățile austriece. Cu această ocazie, Iorga a criticat ideea unei „țări” a Bucovinei, întrebându-se ce țară e aceea pe care o poți străbate în goana calului în cinci, șase ore?

Apartenența Bucovinei la Regatul Român, proclamată prin manifestările plebiscitare din octombrie și noiembrie 1918 și confirmate de Conferința de Pace de la Saint Germain en Laye, nu a însemnat o cădere într-o zonă a minoratului cultural și de civilizație, datorată introducerii limbii române ca limbă oficială, care nu este de circulație internațională și prin apartenența la Statul Român (un stat de dimensiuni medii, oricum nu de „anvergura” imperiului dualist). Dovadă stau numeroasele indicii culturale care au făcut din orașele bucovinene și din Cernăuți adevărate focare de cultură, fenomen ce s-a întins și în lumea satelor prin intermediul fundațiilor, asociațiilor și societăților culturale, între care Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a jucat un rol primordial.

Ca urmare a hotărârilor luate de Conferința de Pace de la Paris, România devenea un stat național. Ca suprafață România se afla pe locul zece în Europa, cu 295 049 km² și pe locul opt ca populație. Aceasta a crescut de la 7,9 milioane în anul 1915, la 14,7 milioane în 1919, la 18 milioane în 1930 și 20 milioane de locuitori în anul 1939. Statul român avea în componența sa ceva mai mult de 28% dintre locuitori aparținând minorităților naționale, cei mai mulți dintre aceștia găsindu-se mai ales în provinciile românești reunite cu Țara, în anul 1918, între care și Bucovina²¹. De altfel, „ca urmare a unei îndelungate evoluții istorice, niciun stat nu era «pur» din punct de vedere etnic”²². Astfel, în anul 1930 Cehoslovacia avea 33,7% minoritari, Iugoslavia avea 20,2%, Ungaria avea 7,9%, și Polonia avea, în 1921, 30,8%²³.

Structura populației a fost în general stabilă, datorită existenței unor ne semnificative procese de emigrare. Ca urmare, procesul de emigrare a românilor din Transilvania și Bucovina către S.U.A., foarte activ la începutul secolului

²⁰ Radu Grigorovici, *Modelul Bucovinei*, în „Analele Bucovinei”, III, nr. 2, 1996, p. 287.

²¹ *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România reîntregită*, volum coordonat de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 56.

²² *Ibidem*.

²³ Ștefan Purici, *Probleme ale minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940* (I), în „Ana

al XX-lea, aproape a încetat datorită dispariției cauzelor care l-au generat (de natură economică și politică)²⁴. Emigrația în S.U.A. a fost de 67 646 de persoane între anii 1921 și 1930 și de 3 871 în ultimul deceniu al perioadei interbelice. În perioada analizată, 22 000 de evrei au venit din Rusia Sovietică în Basarabia (1920) și 20 000 de români au revenit din S.U.A. în Transilvania și Bucovina.²⁵

În anul 1919, conform recensământului făcut de autoritățile române din Bucovina, realizat pe alte criterii decât cel austriac din anul 1910 și anume pe cel al apartenenței etnice, în această provincie locuiau 811 721 locuitori, față de 800 098 câți fuseseră recenzați înainte de Primul Război Mondial²⁶. Dintre aceștia, 378 859 (adică 46,7%, față de 34,2% în 1910) erau români, rutenii erau în număr de 227 362 (adică 28%, față de 38,1% în 1910), evreii erau în număr de 88 666 (adică 10,9%, față de 12,9% în 1910), germanii în număr de 68 075 (adică 8,4%, față de 8,2% în anul 1910), polonezii erau în număr de 34 119 (adică 4,2%, față de 4,5% în anul menționat)²⁷ și 14 641 (adică 1,8%) erau de alte naționalități²⁸.

Analizând realitățile demografice din anul 1930 constatăm că numărul românilor a crescut la 379 691 persoane (44,5%), ucrainenii (rutenii) și-au redus numărul la 248 567 (29,1%), populația germană și-a sporit numărul la 75 533 de locuitori (8,9%) în anul 1930 (față de 73 073, în 1910) și evreii și-au redus numărul, ca urmare a migrației, la 92 492 (10,8%) față de 95 706 (12%) în 1910, polonezii erau în număr de 30 580 (3,6%). Analizând această structură etnică a Bucovinei putem constata că această provincie a cunoscut, în cadrul Regatului României, o evoluție demografică firească, conservându-și caracteristicile multiculturale și confesionale care au consacrat-o ca o adevărată „Elveție a României”. Astfel, în 1930, ortodocșii reprezentau 71,9% din populație, greco-catolicii erau 2,3%, romano-catolicii erau 11,5%, luteranii reprezentau 2,4% și practicanții cultului mozaic reprezentau 10,9% din populația provinciei. Ce mai mare parte a

²⁴ *Istoria românilor*, vol. VIII, *România reîntregită*, p. 34.

²⁵ Keith Hitchins, *România, 1866–1947*, p. 336.

²⁶ Datele statistice ale recensământului din 1919 sunt puse sub semnul întrebării de M. Hausleitner, ca fiind manipulate de autorități pentru a crește ponderea românilor, în defavoarea evreilor și a ucrainenilor, fără însă a lua în calcul deficiențele cunoscute ale recensământului din 1910 și modul diferit de recenzare cu care au operat autoritățile românești în perioada interbelică. Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 146.

²⁷ Daniel Hrenciuc, *Minoritatea polonă din Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, VII, nr. 2, 2000, p. 447. În documentele Conferinței de Pace de la Paris se consemnează că la sfârșitul anului 1918, populația Bucovinei era de 689 902 locuitori, din care 272 952 erau români (39,56%), 218 918 erau ruteni (31,73%), 153 280 erau germani (22,21%) – probabil că în cadrul acestei cifre erau incluși evreii vorbitori de limbă germană –, 44 757 aparțineau altor naționalități (6,5%). Cf. Florea Șapcă, *Diplomația americană și problema Bucovinei*, în „Țara Fagilor” – Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni, 1996, p. 42.

²⁸ Ion Popescu (coord.), Constantin Ungureanu, *România din Ucraina între trecut și viitor*, I, *România din Regiunea Cernăuți (Studiu etnografic și socialinovicist)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Oradea:

populației Bucovinei trăia în mediul rural²⁹, repartizați astfel: românii în proporție de 48,7%, ucrainenii în procent de 34,7, fiind urmați de germani cu 6,7%, evrei cu 3,9% și polonezi cu 2,6%.

Prin Tratatul minorităților, din 9 decembrie 1919, semnat de guvernul Vaida-Voevod, România oferea „garanții sigure de libertate și de dreptate”³⁰ tuturor locuitorilor săi, atât din Vechiul Regat cât și celor reuniți în 1918, din provinciile Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei, indiferent de rasă, limbă sau religie. România accepta ca garanțiile cerute de marile puteri pentru aplicarea acestui tratat să fie verificate de Consiliul Societății Națiunilor. Așa cum se exprima Ion I. C. Brătianu: „România înțelege să recunoască cele mai mari libertăți minorităților etnice și confesionale”, dar „nu subscrie la stipulații care i-ar limita drepturile de stat suveran”. Omul politic român formula aceste considerații în numele a două principii: 1) „pacea, ordinea, fraternitatea între populațiile aceluiași stat” și 2) „egalitatea tuturor statelor mari și mici în conformitate cu drepturile lor de legislație internă”³¹. Semnarea acestui tratat a fost urmată de o legislație, apreciată ca democratică în epocă și aposteriori. Aceasta a cuprins Legea electorală din 1918, Legea agrară din 1921, Constituția din 1923, Legea cultelor din 1925, legile privind învățământul, adoptate în 1924 și 1928 și, desigur, Constituția din anul 1923. Toate aceste măsuri legislative, altele cu caracter administrativ, juridic și economic au contribuit la democratizarea țării și la accesul la viața politică a unui număr mai mare de cetățeni, adică la patru milioane de bărbați care își exercitau dreptul de a alege și de a fi aleși³². Cât privește dreptul de vot al femeilor, în România acesta s-a introdus în anul 1946. Femeile aveau drept de vot în perioada interbelică în Austria, Cehoslovacia și Polonia, ca să ne referim doar la țările central și est-europene.

În ansamblu, cu excepția etnicilor evrei, care au avut de luptat cu cerbicia unei birocrății care refuza naturalizarea tuturor evreilor aflați în țara reieșită în urma evenimentelor anului 1918 – luptă care s-a continuat și după anul 1924, când a fost adoptată legea Mârzescu –, situația minorităților din România era, în linii generale, asemănătoare cu cea a românilor³³. Adoptarea legilor privitoare la învățământ, în anii 1924 și 1928, aplicarea treptată a regulamentelor din Vechiul Regat pentru licee și introducerea deplină a acestora abia în anul 1928, evidențiază preocuparea autorităților pentru păstrarea drepturilor minorităților naționale. Dar, chiar și așa, trecerea unor gimnazii la română, ca limbă de predare, a afectat susceptibilitățile unora dintre dascălii vremii, care fie au ales calea plecării în Austria, fie au încercat să constituie școli particulare, cu un curriculum mai

²⁹ *Ibidem*, p. 137–138.

³⁰ *Istoria românilor*, vol. VIII, *România reîntregită*, p. 57.

³¹ *Ibidem*, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 39.

³³ Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare. 1919–1923*, București,

apropiat de aspirațiile lor³⁴. Cel mai des invocată în scrierile unora dintre cercetătorii mai recentți sau mai vechi este opoziția unora dintre minoritari față de introducerea limbii române ca limbă oficială, în școli și în Universitatea „Ferdinand I” de la Cernăuți. Lucru explicabil pentru un stat ca România, stat unitar și centralizat și cu o politică față de minoritari similară democrațiilor central-europene. O dovadă a dezvoltării învățământului în limba maternă este și faptul că în anul școlar 1934–1935, în școlile primare din România studiau 5 384 de copii polonezi, din care 3 285 erau înscriși în școlile din Bucovina³⁵. 61 de tineri de etnie poloneză studiau la universitățile din România, în anul universitar 1933–1934, dintre care majoritatea erau înscriși la Universitatea „Carol al II-lea” din Cernăuți³⁶. Iar în anul 1935 erau înregistrate 31 de organizații și societăți ale polonezilor din Bucovina³⁷. Cu toate aceste procese evolutive evidente, în anul 1930 rata analfabetismului în România era destul de ridicată. Pe ansamblul țării 57% dintre români știau să scrie și să citească. Pe provinciile istorice situația accesului la informație prin scris și citit varia de la 63%, în Transilvania, la 31,1% în Basarabia, Bucovina apropiindu-se ca situație statistică de Transilvania³⁸. În același timp, numărul știutorilor de carte era de 60% în Bulgaria, 84% în Ungaria, 67% în Polonia, 92% în Cehoslovacia și 94% în Franța.

Cu toate că statul român a căutat ca prin politica de centralizare să integreze mai rapid provinciile reunite cu Țara, între care și Bucovina, s-a manifestat o anumită mândrie a bucovinenilor, ce se regăsea într-o stare materială mai bună decât a conașionalilor din Vechiul Regat, în aspectul deosebit al gospodăriilor, respectul cuvenit pentru ordine și lege, pentru cuvântul dat, precum și starea deosebită a orașelor și a satelor. Acest lucru l-au constatat contemporanii acelor vremuri și prin folosirea frecventă a limbii germane de către unii locuitori negermani ai provinciei, fapt interpretat ca fiind un element de civilizație, care îi

³⁴ Amintim cazul Liceului Orășenesc de Fete din Rădăuți, unde directoarea Frieda Diamant a refuzat să introducă limba română ca limbă de predare. Urmarea a fost apariția Secției de Fete a Liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți, care a preluat elevele, din anul școlar 1919–1920, ce au învățat în limba română. Treptat, Liceul Orășenesc de Fete din Rădăuți cu limba germană de predare se desființează, iar Frieda Diamant a rămas, practic, fără școală, fiind trecută la pensie. Din anul 1922, Secția de Fete a Liceului Orășenesc de Fete se deprinde de Liceul „E. Hurmuzachi”, reluând denumirea de Liceul de Fete din Rădăuți, care s-a numit „Elisabeta Doamna”, din anul 1936.

³⁵ Daniel Hrenciuc, *Un destin pentru istorie: polonezii în Bucovina (1774–2008)*, Iași, Princeps Edit, 2008, p. 268.

³⁶ *Ibidem*, p. 269.

³⁷ *Ibidem*, p. 279.

³⁸ *Istoria românilor*, vol. VIII, *România reîntregită*, p. 39. În anul 1914, procentul știutorilor de carte era de 28,6% din totalul populației și aceasta în condițiile în care în Ducatul Bucovinei, în preajma războiului mondial, se încheiase procesul de construire a școlilor primare (562 la număr), se constituise o rețea de gimnazii, de școli profesionale și de licee, iar în capitala ducatului se afla Universitatea Francisco-Iosefină. Cf. Mihai Iacobescu, *Bucovina între mitul habsburgic și realitatea istorică*, în „Anal

deosebea de „regăteni”³⁹. În noiembrie 1921, geograful francez Em. de Martonne scria în raportul său despre „specificul local al Bucovinei” constatând: „Deși am stat acolo numai câteva zile, am avut timp să constat lucruri interesante. Acest ținut este împărțit clar în două părți; sud-estul exclusiv românesc, nord-vestul populat în cea mai mare parte de ruteni. Orașele sunt populate de nemți și evrei [...]. Germana este limba folosită de lumea bună, așa cum franceza este cea folosită la București; anii de stăpânire austriacă au reușit să imprime ideea că germanismul este sinonim cu civilizația. Am auzit românce vorbind nemțește între ele [...]. La Cernăuți mi s-a părut că elementul etnic românesc, întărit prin venirea armatei și a funcționarilor, era departe de a avea resentimente față de nemții încă numeroși în ținut. Primarul este neamț care vorbește românește și care m-ar fi salutat nemțește dacă eu nu mi-aș fi manifestat preferința pentru limba română, pe care o vorbesc și eu”⁴⁰. Totodată acesta constata că aici puteai găsi „un sentiment naiv, de superioritate, care include oarecum și cultura germană, [care] mai animă încă [...] și pe oamenii politici români”. Geograful francez constata, cu această ocazie, la bucovineni, o „stare sufletească ambivalentă”: „Ești mândru că ești Bucovinean și ești, în același timp, bucuros că ești Român”⁴¹.

Situația politică și socială a diverselor neamuri nu a avut de suferit în timpul stăpânirii românești. „Din punct de vedere al drepturilor cetățenești nu exista nicio deosebire între români și ceilalți, iar viața națională a unora sau altora se organiza după voința și puterile lor. Și toți minoritarii, cum li se spunea atunci și, poate cu excepția armenilor, care se asimilau, sau românilor, sau polonezilor, au căutat să profite de îngăduința românească și să-și formeze comunitățile, fiecare cu biserici, cu case naționale, cu școli, ziare și spectacole în limba lor, așa cum erau deprinse încă de pe timpul Austriei. În principiu, această separare nu însemna dușmănie. Nimeni nu stingherea pe nimeni și fiecare simțea că are în gospodăria românească un colțisor propriu, unde puteai respira aerul națiunii de baștină. Se respectau și se vizitau unii pe alții, ca buni vecini, cu obiceiuri civilizate”⁴² – scria Dragoș Vitencu.

Prezentând caracteristicile vieții social-politice din Bucovina dintre cele două războaie mondiale, Carol Iancu afirma că, „în pofida unei politici de românizare, uneori excesivă, minoritățile nu au fost complet ostracizate, nici excluse în mod sistematic din viața politică și mai ales economică, unde, în unele ramuri, rolul lor a fost adeseori preponderent. La fel, ele au știut și au putut să-și păstreze respectivele lor limbi de minoritate”⁴³. Ilustrativ în acest sens este și faptul că în anul 1922, în țară apăreau 657 de ziare și 524 de reviste, din care 181 de ziare și 75 de reviste aparțineau minorităților naționale. În anul 1934, numărul

³⁹ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁰ Apud Ion Popescu (coord.), *op. cit.*; Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 136.

⁴¹ Cf. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 296.

⁴² Dragoș Vitencu, *op. cit.*, p. 65–66.

⁴³ Carol Iancu,

cotidianelor editate de minoritari era de 75, din care 42 erau ale ungarilor, 20 erau publicate în germană, opt apăreau în limba rusă, două în bulgară, două în ucraineană și unul în idiș. Ca urmare, raportând la 100 000 de locuitori numărul publicațiilor din acest an, rezultă că în România erau 3,7 publicații pentru români și șase publicații pentru minoritari⁴⁴.

Despre situația evreilor din Bucovina unul dintre contemporanii acelor vremuri scria: „Națiune favorita a Casei de Habsburg, evreii au dominat în Bucovina austriacă, prin relațiile lor la Viena, prin avere și prin toate calitățile și defectele lor [...], viața publică. Limba lor de conversație era germana, chiar dacă o schimonoseau. După 1918 ei continuau să reprezinte în Bucovina, prin presă și prin toate manifestările lor de fiecare moment, un germanism cosmopolit opus rânduieiilor românești, în contrast cu cel al germanilor propriu-ziși, care, până la politica expansionistă a lui Hitler, aveau o conduită leală față de români”⁴⁵. Cât privește atitudinea unora dintre evrei față de unirea Bucovinei cu România, aceștia s-au străduit să „prelungescă” în Bucovina spiritualitatea austriacă și după 1918”. În cadrul provinciei ei participau cu reprezentanți în toate „formațiile oficiale”, în Consiliul municipal (Cernăuți, al treilea oraș ca mărime al țării, în anul 1930) și orășenești, în Parlament, la „Crucea Roșie”, în toate domeniile vieții economice și cu toate acestea ei erau „bolnavi de nostalgie pentru privilegiile nescrise pe care le oferise Austria”⁴⁶. Cu toate acestea, în aplicarea legislației privitoare mai ales la statutul evreilor din România, diferitele guverne românești din perioada interbelică au manifestat numeroase inconsecvențe. În anul 1919, prin semnarea Tratatului de la Saint Germain, cvasitotalitatea liderilor politici români era aproape de părerea lui Ion G. Duca: „Chestiunea evreiască fiind rezolvată legal, este în interesul țării ca să se rezolve și din punct de vedere moral. Prin urmare, tot ceea ce ar putea să contribuie la o apropiere între noi și elementul evreiesc trebuie încurajat. Să uităm trecutul, și unii și alții. Să închidem o dată pentru totdeauna dosarele vechilor procese, pentru a nu ne mai gândi decât la viitoarea noastră coexistență, care trebuie în mod necesar să fie armonioasă și fraternă”⁴⁷. Cu toate că la 26 septembrie 1920 era publicată în „Monitorul Oficial” legea care recunoștea cetățenia română tuturor evreilor de pe întinsul Regatului Român, președintele Comisiei de unificare a legilor, prof. Alexandrescu, credea că aplicarea prevederilor Tratatului de la Saint Germain în privința minorităților era o chestiune imediată și nu una definitivă, de care România avea să se dispenseze, în țară aplicându-se tot decretele-legi de până atunci⁴⁸. Nici Constituția din 1923 nu a cuprins în textul său prevederile art. 7 din Tratatul privind minoritățile de la Saint Germain și, prin articolul 133, apela la o soluție de compromis, fiind vorba de o

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Dragoș Vitencu, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Apud Carol Iancu, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁸ *Ibidem*

acordare a cetățeniei tuturor locuitorilor provinciilor reunite cu Țara, între care și evrei, pornind de la o declarație de opțiune, ce se solicita de către doritori. Această situație cuprindea numeroase capcane, între care și aceea a termenului foarte scurt, de trei luni, pe care îl acorda pentru îndeplinirea acestei formalități⁴⁹. Ulterior, *Regulamentul pentru aplicarea dispozițiilor tratatelor de pace și anexelor lor privind constatarea dobândirii și pierderii naționalității române*, din 23 octombrie 1923, *Legea asupra dobândirii și pierderii naționalității române*, din 23 februarie 1924, *Legea cultelor* din 1928 etc. nu au rezolvat în mod deplin problema evreilor. În forme diferite, de la chestiunile procedurale la clișeele birocratice de împiedicare a aplicării concrete și corecte a actelor normative ce ar fi putut reglementa în mod favorabil și fără discriminări statutul evreilor, avem o lungă istorie, până în anul 1937, a unei înfruntări datorată exacerbarilor inutile ale naționalismului, fie el argumentat și pe criterii economice.

Pentru minoritățile naționale, mai ales cele din teritoriile reunite cu țara, în anul 1918, se schimbaseră, însă, unele chestiuni privitoare la pierderea statusului unor etnii care până atunci fuseseră dominante, prin locul și rolul lor în politica imperiilor care se prăbușiseră în urma Primului Război Mondial. Minoritățile naționale din România, și din Bucovina, beneficiind de noul cadru democratic, au avut o situație materială, spirituală și culturală apreciată în epocă a fi la fel sau mai bună decât în perioada anterioară. Acest lucru nu i-a împiedicat pe unii reprezentanți ai lor să formuleze numeroase petiții către Societatea Națiunilor⁵⁰ și chiar să folosească lobby-ul internațional pentru a face presiuni asupra guvernului român pentru a obține împlinirea unor revendicări⁵¹, mai mult sau mai puțin îndreptățite. În această situație se aflau și ucrainenii (rutenii), care n-au privit cu ochi buni actul de la 1918, ce împiedica proiectele naționale ucrainene, chiar și într-o perioadă în care ucrainenii din Ucraina răsăriteană, supusă stăpânirii sovietice, nu se puteau, nici pe departe, bucura de drepturile și libertățile oferite de existența în cadrele statului român. În același timp etnicii germani, până la plecarea lor în Germania, în anul 1940, s-au aflat în bună conlucrare cu ceilalți bucovineni. Ei și-au dezvoltat o viață comunitară proprie, care gravita în jurul bisericii și al Casei Germane. Activă și prosperă a fost viața comunității poloneze din Bucovina, a căror soartă se va împleni cu cea a românilor bucovineni, mai ales după ocuparea Poloniei de către trupele naziste și sovietice, în toamna lui 1939.

Ilustrativ pentru situația amintită mai sus este faptul că, în anul 1938, la nivelul țării, în timp ce românii reprezentau 71,9% din populație, ei dețineau 48,49% din firme, în același timp minoritarii dețineau 51,51% din firme. În același an, în Bucovina 14,65% din firme erau românești, în timp ce evreii dețineau 77,1%

⁴⁹ *Ibidem*, p. 94–95.

⁵⁰ Acest fapt i-a determinat pe oficialii Societății Națiunilor să trimită în România pe unul dintre funcționarii săi (Erik Colban), pentru a ancheta situația din România, respectiv în anii 1923 și 1924. Cf. Carol Iancu, *op. cit.*, p. 32–33.

⁵¹ *Istoria*

din firmele existente în această provincie⁵². În urma analizei datelor de mai sus putem să-l îndreptăm pe Mihail Manoilescu, pentru afirmația că, în cei douăzeci de ani de la Unire, burghezia română eșuase agitând naționalismul economic și creând prin acesta o atmosferă xenofobă în țară. Faptul acesta, ca și situația politică generală din Europa și din lume a făcut posibilă apariția, după Marea Unire din 1918, a curentelor extremiste de stânga și de dreapta. Acest fapt a fost ilustrat și de creșterea numărului de voturi exprimate de alegători români pentru mișcările extremiste de dreapta (de la 4,76% obținute de L.A.N.C. în anul 1926, la 9,15%, obținute de Partidul Național-Creștin și 15,58% obținute de Garda de Fier, în anul 1937)⁵³. Dar acest lucru nu ne îndreptățește să afirmăm că în 20 de ani de la Marea Unire nu s-a produs în România o modernizare a structurilor economice și sociale și că, fie și numai în cazul Bucovinei, a fost vorba de o „românizare” care a pregătit etapa de mai târziu a „barbarizării”, așa cum definește Mariana Hausleitner⁵⁴ fenomenele care au început în anii 1940–1941.

Este adevărat că viața politică din România interbelică a fost foarte agitată și că opoziții guvernului își începeau campania de înlăturare a acestuia, în străinătate, prin câștigarea bunăvoinței puterilor occidentale. Acolo, pentru a crea imaginea unui guvern urât de popor, opoziții lor politici nu de puține ori foloseau chestiunea minorităților naționale ca argument important în lupta lor. De aceea s-a creat în Europa, pentru România, imaginea unui stat nesigur, nedemocratic și care-i opresa pe minoritari. Dacă la acest fapt mai adăugăm și politica revizionistă a unor state europene, care foloseau chestiunea minorităților ca argument pentru politica lor externă, avem un tablou sumbru care trebuie corelat și cu nonintervenționismul politicienilor români care, crezând în dreptatea cauzei naționale, ce triumfase la 1918, și care se bazau pe girul pe care Franța și Marea Britanie îl dădeau păcii, nu s-au preocupat de o sistematică și continuă susținere a cauzei românești în străinătate. Puțini au sesizat acest pericol, printre aceștia aflându-se profesorul Nicolae Iorga și Nicolae Titulescu⁵⁵.

Este evident faptul că după anul 1918 societatea românească devine mult mai complexă, datorită faptului că provinciile reunite cu țara aveau specificul lor economic, social, demografic și al componenței etnice. Ca și în celelalte provincii viața bucovinenilor a evoluat între tradiționalism și modernizare. Cea mai mare parte a bucovinenilor locuia la sate – adică 626 599 de locuitori (73,4%) și doar

⁵² *Ibidem*, p. 61.

⁵³ *Ibidem*, p. 64.

⁵⁴ Mariana Hausleitner, *op. cit.*

⁵⁵ Cunoscutul diplomat român scria în anul 1937 următoarele: „Chestiunea minorităților poate dezintegra națiunea română, pentru că minoritățile, cu numai câteva excepții, acționează sub îndrumarea statelor de care sunt unite prin legături rasiale [...]. Sunt preocupat de posibilitatea de a avea o minoritate care să nu fie asimilată României actuale și care să acționeze în interiorul țării în conformitate cu sugestiile ce îi vin de afară pentru a distruge statul care o protejează. Înțeleg întru totul că minoritățile trebuie tratate cât se poate de bine, dar privesc problema lor ca una internă a României”. Apud *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 67.

226 925 (26,6%) locuiau la oraș⁵⁶, conform recensământului din anul 1930. Orașul era un mediu mai dinamic, mai deschis modernizării și de aceea mai receptiv la schimbările importante care se produceau în epocă. Cu toate acestea, în Bucovina numărul mediu de locuitori din orașe era de 15 128, față de 21 117 locuitori cât era media pe țară. Din acest punct de vedere Bucovina era antepenultima în ierarhia provinciilor românești, fiind urmată doar de Oltenia, cu o medie de 12 387 locuitori în mediul urban și de Dobrogea, cu 10 743 de locuitori⁵⁷. Potrivit datelor statistice oferite de recensământul din 1930, capitalele provinciale se ierarhizau astfel după numărul de locuitori, gospodării individuale/colective și clădiri astfel:

Orașul	Numărul de locuitori	Numărul gospodăriilor individuale	Numărul gospodăriilor colective ⁵⁸	Numărul populației din gospodării colective	Numărul clădirilor
București	639 040	158 007	2508	43 112	70 507
Cluj	100 844	24 320	395	11 063	10 502
Chișinău	114 896	26 792	104	10 390	10 194
Cernăuți	112 427	25 896	260	12 731	10 611
Timișoara	91 580	25 006	129	8 358	7 960

În orașele Bucovinei majoritatea era formată de minoritari, între aceștia evreii reprezentau 30% dintre locuitorii orașelor din Bucovina⁵⁹, alături de germani, polonezi, armeni, ucraineni și români.

Dacă ar fi să analizăm situația repartii suprafeței locuibile la numărul de persoane în provinciile României situația ar fi următoarea: București, 9,8 locuitori într-o clădire, în Transilvania și Bucovina 7,2 persoane, în Basarabia 6,8 persoane și în Vechiul Regat 6,1 persoane pe o clădire⁶⁰.

În România rata natalității era cea mai ridicată din Europa, acesta fiind de 39,4 la mie de locuitori în anul 1921, pentru ca la sfârșitul perioadei interbelice, în anul 1939, aceasta să scadă la 28,3 la mie. În lumea satelor se înregistra, în perioada dată, un declin evident al natalității, de la 44,2 la mie de locuitori, în anul 1921, la 28,3 la mie, în anul 1939. În același timp, natalitatea în lumea urbană a fost relativ constantă, respectiv de 22,7 la mie în anul 1921 și 20,9 la mie în anul

⁵⁶ *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 125.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 127. Ierarhia completă a provinciilor Regatului Român prin prisma mediei de locuitori din mediul urban este următoarea: Muntenia cu 39 040 locuitori; Crișana–Maramureș, cu o medie de 34 349 locuitori; Banat, cu o medie de 24 075 locuitori; Basarabia, cu o medie de 21 771 locuitori și Moldova, cu o medie de 20 394. Celelalte date sunt prezentate mai sus. Populația urbană și pe sexe este prezentată după „Anuarul Statistic al României”, pe anii 1937 și 1938, de Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 290.

⁵⁸ În cazul de față, prin gospodării colective înțelegem cazărmile, internatele, orfelinatele, azilurile de bătrâni, colonii, închisori etc. Cf. *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 129. Aproximativ aceleași date se regăsesc și la Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 292.

⁵⁹ Keith Hitchens, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁰ *Istoria*

1939⁶¹. În schimb rata mortalității era destul de mare, adică de 21,1 la mie în anul 1935, față de 25,1 la mie 1910. În același timp, speranța de viață în România era destul de redusă, respectiv de 48–50 de ani în anul 1940, față de 40,8 ani în anii 1912–1913⁶². Mortalitatea infantilă era de 20 de decese la 1000 de nou născuți, fapt care se datora condițiilor precare de viață, regulilor precare de igienă și deficiențelor din sistemul public sanitar (în Suedia mortalitatea infantilă era în aceeași vreme de 4,7 la mia de nou născuți)⁶³.

În ceea ce privește modernizarea structurilor sociale și economice din Bucovina, devenită parte componentă a Regatului Român, în ciuda unor evidențe care se regăsesc în numărul mare de firme, fabrici, ateliere meșteșugărești, depozite de mărfuri, exploatații agricole și alte activități specifice prin care economia acestei provincii valorifica resursele naturale – minerale, lemnul, produsele cerealiere, legumele, fructele, carnea etc. – prezentate ca atare de contemporani și reliefate de datele statistice publicate în *Anuarul Statistic al României*, ca fiind cu mult mai multe decât în ultimele două decenii ale stăpânirii austriece a Bucovinei, unii istorici occidentali și câțiva din spațiul românesc „pun sub semnul întrebării ritmul și conținutul modernității în Bucovina interbelică”⁶⁴, ba chiar consideră că mai tot ceea ce exista în această provincie, din punct de vedere economic se datora stăpânirii austriece: drumuri, căi ferate, fabrici, mine, edificii publice, construcții de locuințe etc. Cu toate acestea sunt și unii cercetători care susțin contrariul: „În perioada interbelică în Bucovina s-au construit numeroase edificii culturale, așezăminte școlare, sociale, sedii de bănci precum și numeroase alte construcții de stat sau particulare”⁶⁵.

În antiteză cu istoricii români, care consideră că reunirea Bucovinei cu Regatul României a însemnat integrarea acestei provincii în spațiul economic de drept și firesc, ca o prelungire a proceselor economice din secolul precedent, când o bună parte a mărfurilor, produselor și a forței de muncă din Bucovina se îndreptau spre România (vezi efectele războiului vama dintre România și Austria, din ultima parte a secolului al XIX-lea, asupra Bucovinei), sunt istorici care consideră că actul din 1918 a rupt legăturile economice „firești” cu teritoriile fostului imperiu. Este, desigur, un lucru cunoscut că dezvoltarea economică a României a avut ritmurile și caracteristicile sale, care o situau cu mult în urma țărilor dezvoltate din Europa. Dar, în perioada interbelică, în România au fost domenii și sectoare economice, sociale și culturale în care s-au atins standardele europene. Acest fapt s-a resimțit, cu siguranță și asupra Bucovinei. De asemenea, ritmul modernizării României a avut efecte și asupra raportului dintre populația activă de la orașe și de la sate. Aceasta din urmă fiind precumpănitoare a impus un

⁶¹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 334.

⁶² *Ibidem*, p. 335.

⁶³ *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 34.

⁶⁴ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 291.

⁶⁵ *Ibidem*

anumit mers al economiei, al participării la viața publică și politică a țării, fapt care a făcut ca satul românesc să fie un mediu mai conservator, mai tradiționalist.

„Românizarea” Bucovinei este o sintagmă mai des folosită în mediile istoriografice occidentale și în scrierile mai recente din mediul cultural ucrainean. Definierea acestei noțiuni este diferită de la autor la autor, lucru evidențiat mai ales de sfera de analiză atribuită acestei noțiuni. În fapt este un concept căruia în principal i se atribuie intrarea Bucovinei în structurile administrative ale statului român, după 1918; introducerea limbii române în instituțiile provinciale și subordonarea acestora față de politica Bucureștiului; aducerea unora dintre funcționarii români din Regat (parte a așa-zisei „regățenizării”) pentru crearea unui aparat birocratic eficient în Bucovina; inițierea unor măsuri economice, sociale și administrative care i-ar fi favorizat pe românii bucovineni și i-ar fi defavorizat pe alogeni etc. În fapt, „românizarea” ar fi după unii cercetători ai fenomenului o multitudine de strategii care au avut ca scop asimilarea alogenilor, în primul rând a celor ortodocși și reducerea ponderii celor de altă religie decât cea ortodoxă, precum ar fi evreii, germanii, ungurii etc. Scopul acestor „demersuri” ar fi fost transformarea românilor în cea mai puternică etnie a provinciei. Această politică a autorităților române din perioada interbelică a suferit un „semieșec” pentru că ea nu și-a atins scopul și a fost doar un înlocuitor al procesului de modernizare a Bucovinei, care a avut ca punct final pierderea multietnicității acestei provincii, „barbarizarea” Bucovinei prin instituirea unor regimuri totalitare și asasinarea multor evrei din Bucovina⁶⁶, în anul 1941.

Este un lucru bine știut că unirea Bucovinei cu România a creat între bucovineni o dispută pe tema tipului de integrare. În principal Iancu Flondor ar fi fost susținătorul păstrării specificului provinciei, printr-o largă autonomie în cadrul statului român, în timp ce Ioan I. Nistor a aderat la practica centralistă susținută de adepții Partidului Democratic al Unirii și de P.N.L., cu care cea mai mare parte a partidului lui Nistor s-a unit. Este de regulă cunoscut că minoritarii din Bucovina s-au situat în cadrul acestei dispute de partea lui Iancu Flondor. Disputa dintre Flondor și Nistor⁶⁷, la care s-au adăugat și alte teme, a făcut ca Flondor să decline prezența sa la încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria, la 15 octombrie 1922, la Alba Iulia.

Introducerea limbii române în administrație și în învățământ a fost un act care viza aplicarea documentului de unire adoptat de Congresul General al Unirii din 28 noiembrie 1918. Din prudență, introducerea limbii române a fost stabilită în cinci grade de cunoaștere a acesteia, funcționarilor, învățătorilor și profesorilor acordându-li-se o perioadă de grație până la care urmau să-și îmbunătățească cunoașterea limbii române, perioadă care, ulterior, a fost prelungită (până în 1923).

⁶⁶ Mariana Hausleitner, *op. cit.*

⁶⁷ Ștefan I.

Măsura a fost susținută și de organizarea de cursuri gratuite pentru studierea limbii române și de tipărirea, în 1919, a unui manual de *Gramatica limbii române pentru germani*⁶⁸, realizat de Sextil Pușcariu și Eugen Herzog. Atitudinea unora dintre minoritari nu a fost în unele cazuri favorabilă, așa cum am evidențiat și mai sus, unii dintre membrii aparatului administrativ și unii profesori germani și evrei din Bucovina preferând să părăsească provincia pentru a se stabili în Austria⁶⁹. Față de transformarea Universității din Cernăuți într-o instituție românească, transformarea teatrului german în unul românesc, schimbarea denumirii străzilor și înlocuirea limbii germane cu cea română în administrație și în justiție, populația de origine evreiască a înaintat un protest Societății Națiunilor, pentru a-și exprima dezaprobarea față de această situație⁷⁰. În atari condiții, autoritățile române au luat măsuri cu caracter prudențial, mergând de la reprezentarea corespunzătoare a minoritarilor în Consiliul orașului Cernăuți (format, la 19 iulie 1920, din 40 de membri, dintre care 20 erau social-democrați și câte patru reprezentanți ai românilor, germanilor, evreilor, ucrainenilor și polonezilor) și exercitarea actului de justiție și în limba minoritarilor, astfel ca nimeni să nu fie privat de accesul la justiție⁷¹.

Dificultățile guvernului român la Conferința de Pace de la Paris au fost sporite și de neparticiparea minoritarilor la alegerile parlamentare din 3 și 4 noiembrie 1919. Această atitudine a evreilor, germanilor, ucrainenilor și polonezilor a fost urmată și de griparea politică a lui Iancu Flondor, ca semn de solidarizare cu minoritarii și împotrivire față de politica dusă de Ioan I. Nistor în Bucovina. Cu toate acestea, prezența la vot a fost masivă, chiar și în localitățile cu o importantă pondere a populației minoritare, spre satisfacția lui Ioan I. Nistor⁷². În urma alegerilor din mai 1920, minoritățile au fost reprezentate în Cameră de cinci deputați (doi ucraineni, doi evrei și un polonez) din 17, de un senator de origine ucraineană și unul de etnie germană, din zece locuri atribuite Bucovinei.

În Bucovina, Reforma agrară a produs mutații profunde în regimul proprietății, ca și în restul țării. Aici au primit pământ 76 911 țărani, dintre care 24 045 de împrăștiari erau din rândul minoritarilor, adică 31,26%. De reformă au beneficiat în principal românii, germanii și ungurii. În documentele vremii sunt referiri numeroase la abuzurile autorităților în aplicarea reformei, mai ales în zonele locuite de ucraineni, unde aceștia fie au primit mai puțin pământ decât

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 136. În anul școlar 1919–1920, în învățământul primar funcționau 257 de școli românești, 157 ucrainene, 64 germane, 27 poloneze și trei maghiare. După doi ani, situația era următoarea: din 575 de școli primare, 319 erau românești, 155 erau ucrainene, 47 germane, 27 evreiești, 25 poloneze și două maghiare.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 134.

⁷¹ În anul 1923, în instituțiile juridice minoritarii din Bucovina precumpăneau în raport cu românii. Astfel, dintre cei 602 avocați din Barou, doar 102 erau români, dintre cei 116 judecători activi în 1925, 44 erau români, dintre cei 30 de notari, ce activau în același an, 18 erau români. Cf. Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 135.

⁷² *Ibidem*

coloniștii români, fie nu au primit deloc. Ceea ce nu înseamnă că nu au fost și destule cazuri de localități, din sudul provinciei, locuite de români, unde nu s-a aplicat Reforma agrară datorită lipsei suprafețelor necesare⁷³. În Bucovina au fost expropriate 75 000 ha, fapt care a dus la sporirea numărului micilor gospodării, cu circa 28%. Ca urmare, marile moșii s-au redus la 250 de ha de pământ arabil. În aceste condiții, statisticile evidențiază persistența puținătății pământului în raport cu populația⁷⁴. Această situație e dovedită și de cheltuielile cu impozitele pentru proprietăți situate sub 3 ha, din anul 1938, care era următoarea: 2% în Bucovina, 9% în Muntenia, 10% în Moldova și 17% în Basarabia⁷⁵. Reforma agrară din Bucovina a fost folosită de autorități pentru a întări elementul românesc și, de aceea, ea a fost însoțită în unele cazuri de colonizare în regiunea dintre Nistru și Prut. Cum Reforma agrară s-a făcut prin expropriere și majoritatea suprafețelor agrare se aflau în mâna minoritarilor, reforma nu a fost primită cu ochi buni de cei afectați și nici de comunitățile alogene care vedeau „coloniile” instalându-se în vecinătatea satelor lor.

Ca și în restul țării, Reforma agrară a avut efecte benefice chiar dacă ea nu a schimbat structura economică a țării, în general și a Bucovinei, în special. Ca urmare a caracteristicilor economiei românești, disproporția existentă între ramurile economiei și preponderența agriculturii în cadrul acesteia, constatăm că un țăran, pentru a cumpăra 26 dintre articolele industriale necesare gospodăriei, trebuia, în anul 1913, să vândă 264 kg de grâu sau 407 kg de porumb și în anul 1939, trebuia să vândă 689 kg de grâu sau 918 kg de porumb. Acest fapt era dezavantajos și pentru agricultură și pentru industrie⁷⁶.

În condițiile unei legislații democratice, cu toate disfuncționalitățile înregistrate în relația dintre autorități și comunitățile etnice din Bucovina, se constată dezvoltarea unei intense vieți comunitare la minoritarii bucovineni. Astfel, în anul 1920, în Cernăuți funcționau opt societăți politice ale minorităților naționale. Dintre acestea trei erau evreiești, trei ucrainene, una germană și una poloneză. Dintre cele 26 de publicații care apăreau la Cernăuți, în anul 1926, 11 erau tipărite în română, 10 în germană, trei în ucraineană, trei în idiș și două în limba poloneză. În aceeași perioadă funcționau în fosta capitală a Bucovinei 23 de tipografii și două litografii⁷⁷.

Din păcate, progresele realizate pe linie economică, socială și politică au fost umbrite de măsurile care au dus la accentuarea caracterului românesc al învățământului, prin măsura de obligare a acelor care își pierduseră cunoștințele de limbă română maternă, prin deznaționalizarea practică în vremea Austriei, de

⁷³ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 140.

⁷⁴ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 348.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 351.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Ștefan

a-și instrui copiii numai în școlile publice și particulare cu limba de predare română. În același spirit s-a situat și legea din decembrie 1926 privitoare la învățământul particular, prin care se impunea ca limbă de predare româna, manualele și materialul didactic editat în România. Guvernarea liberală a accentuat, în anii 1927–1928, aceste măsuri, prin desființarea claselor cu predare în limba minorităților naționale și îngreunarea accesului la actul cultural (teatral) în limba minorităților naționale⁷⁸, prin perceperea unei taxe majorate de 12%.

Activitatea politică a etniilor minoritare din Bucovina s-a desfășurat, în perioada analizată, prin participarea reprezentanților etniilor în mai multe partide politice. De remarcat, nu întâmplător, că mulți dintre minoritarii Bucovinei desfășurau o activitate intensă sub culorile P.S.D., partid multietnic, compus din secțiile română, germană, evreiască (Bund), ucraineană și poloneză. În cadrul acestui partid, secția ucraineană a criticat intens politica P.N.L. față de minoritățile naționale în Bucovina și în afara afilierii electorale cu P.N.Ț., pe care-l susținea de nevoie, ca fiind mai apropiat de acordarea unor drepturi mai largi minoritarilor și susținea lărgirea autonomiei locale, a afirmat în cadrul a numeroase întruniri politice că susține desprinderea părții de nord a Bucovinei, de la Siret în sus și constituirea unui stat ucrainean. O notă informativă a Serviciului de Siguranță, de la începutul anilor '20, preciza următoarele: „Dintre toate curentele minoritare, cel mai important din punct de vedere politic din regiunea noastră este cel ucrainean sau rutean. [...] De la venirea românilor, [la] 11 noiembrie 1918, elementul rutean a început a se grupa în diferite fracțiuni ca petliuriști, pertușeviști, social-democrați, comuniști etc. Toți au însă la bază formarea unui Stat Ucrainean cu alipirea părții de nord a Bucovinei, începând de la malul stâng al Siretului, și dacă intelectualii lor sunt divizați, aceasta e numai asupra modului cum cred ei că vor putea îndeplini mai bine și mai repede acest ideal”⁷⁹. Activitatea curentelor politice extremiste s-a intensificat în țară și în Bucovina odată cu evenimentele similare din Europa. Este de la sine înțeles, și cercetările recente o dovedesc, că acțiunile subversive s-au intensificat, fiind finanțate din exterior cu sume substanțiale, mai ales din partea Cominternului, prin intermediul Comitetului Ajutorului Roșu Internațional⁸⁰.

Importante evoluții a avut și curentul de sorginte nazistă printre germanii bucovineni, fapt evidențiat și de trecerea organizației P.S.D. (germană) la organizația hitleristă, după venirea lui Hitler la putere în Germania. De aici și acțiunile de colaborare pe care le-au stabilit unii dintre germanii bucovineni cu Liga Apărării Național Creștine. După venirea lui Hitler la putere, activitatea politică a antisemiților și a evreilor se intensifică, cuprinzând tot mai mult pe studenți. Numeroase

⁷⁸ *Ibidem*, p. 143.

⁷⁹ Apud Ștefan Purici, *Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940* (II), în „Analele Bucovinei”, IV, nr. 2, 1997, p. 414.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 415. Autorul articolului invocat dovedește cu documente cum organizații politice de sorginte comunistă sau social-democrată din Cernăuți au primit sume importante prin intermediul unor bănci austri

sunt demonstrațiile, acțiunile de boicotare a mărfurilor germane de către evrei și de exaltare a naționalismului de către cuziști, legionari și naziști. Presa evreiască din Cernăuți a dus adevărate campanii de combatere a fascismului. Toată această tensiune a fost exacerbată și de intervenția tot mai activă a factorului monarhic în viața politică a României și de dorința lui Carol al II-lea de a subordona partidele politice istorice și a amputa elemente ale vieții politice democratice. Instaurarea regimului de autoritate al regelui Carol al II-lea și conflictul deschis al acestuia cu legionarii au contribuit din plin la tensionarea și mai mare a vieții sociale și politice din țară și din Bucovina.

În aceste condiții – precum interzicerea activității partidelor politice, desființarea sau limitarea activității unora dintre societățile culturale, naționale, religioase sau sportive ale românilor și ale minoritarilor etc. –, la 1 decembrie 1938, a fost dată publicității Ordonanța Rezydentului Regal în Ținutul Suceava, prin care se cerea ca în locurile publice, în întreprinderi, bănci, instituții ale statului să se vorbească numai românește. Reacția a fost una de contestare și de boicotare a ordonanței care, nu numai că nu și-a atins scopul, ci a creat peste timp reverberații care amplifică caracterul punitiv al măsurii, care este dată ca exemplu pentru ceea ce a însemnat „românizarea” Bucovinei⁸¹. Fără a epuiza subiectul amintim aici legea cetățeniei elaborată de guvernul Goga-Cuza care a dus la revizuirea cetățeniei române, promulgată de Carol al II-lea, la 21 ianuarie 1938, prin care o treime din populația evreiască a României, adică 225 222 de persoane, și-a pierdut cetățenia.

Anschluss-ul realizat prin ocuparea Austriei de către Germania și Acordul de la München, din septembrie 1938, care a dus la sfârșirea și apoi la dispariția statului cehoslovac, au avut grave consecințe și în România, care s-au materializat prin avansul forțelor politice extremiste și accentuarea regimului de autoritate al lui Carol al II-lea. Acest fapt a însemnat în plan politic restrângerea drepturilor democratice ale cetățenilor și, desigur, cele ale minorităților naționale și adoptarea unei legislații cu importante accente xenofobe și antisemite⁸². În condițiile acestea, sub presiunea evenimentelor interne și internaționale, după ce regele Carol al II-lea încercase să joace rolul de „salvator al patriei”, asistăm la „falimentul regimului democrației”⁸³. În aceste condiții, fracturile pe care le-a cunoscut democrația din România interbelică, reverberate și resimțite acut și de minoritarii din Bucovina, mai ales datorită subiectivismului manifestat în viața publică, a patimii uneori paroxistice din viața politică românească au fost amplu speculate de o anumită parte a presei românești a vremii și de neprietenii interni și externi ai țării reunite în

⁸¹ *Ibidem*, p. 421.

⁸² Acest lucru poate fi evidențiat de încercarea de transpunere în practică a unor măsuri cu caracter antisemit precum: revizuirea cetățeniei acordată evreilor, retragerea permiselor de liberă circulație pentru ziarisții de origine evreiască. Măsurile respective nu au avut efectele scontate, pentru că, la 10 februarie 1938, guvernul Goga a fost înlăturat de la putere.

⁸³ *Istoria*

anul 1918. În aceste condiții, contemporanii inaderenți la spiritul versaillez și unii istoriografi ai perioadei postbelice au pus toate acestea sub semnul incapacității administrative a românilor și au denumit unele fenomene enumerate mai sus ca evidențe ale procesului de „românizare” la care au fost supuși minoritarii de către „naționaliștii” români⁸⁴. Privitor la aceeași perioadă, autorii volumul VII al tratatului *Istoria românilor* consemnează următoarele: „Nu poate fi contestat faptul că regimul democratic a fost, în esența lui, pozitiv. În fond, toate realizările României din perioada interbelică sunt legate de acest regim. În numai două decenii, România a recuperat o bună parte din distanța care o despărțea de statele dezvoltate ale Europei. În unele domenii – cum ar fi învățământul, știința cultura, performanțele tehnice – România se afla efectiv, la nivelul statelor europene”⁸⁵.

Nici eforturile diplomaților români, nici politica lui Carol al II-lea de „adaptare la realități” nu au împiedicat dezastrul pe care l-a cunoscut România în anul 1940, după căderea principalului său aliat, Franța. Notele ultimative sovietice din 26 și 28 iunie, precum și evenimentele care le-au urmat până pe 3 iulie 1940, care au dus la ocuparea de către U.R.S.S. a Basarabiei, a părții de nord a Bucovinei și a Ținutului Herța au avut urmări dezastruoase pentru statul român, fiind începutul unui amplu proces de destructurare a României, care a fost continuat cu cedările teritoriale din august–septembrie 1940, față de Ungaria și Bulgaria. Referindu-ne la Bucovina, putem spune că începea pentru această provincie, altădată considerată a fi o adevărată „Elveție”, procesul unor dramatice schimbări politice, sociale și demografice care făceau ca Bucovina, cândva idealizată ca un adevărat Eden, dacă se va fi conservat în perioada interbelică, să dispară pentru totdeauna.

În loc de concluzie, prezentăm ca ilustrativ următorul pasaj din lucrarea lui Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*: „În conștiința celor care trăiau la Cernăuți, apropierea Rusiei nu însemna decât o amenințare platonice, agitată neputincios de evrei și de ruteni, la care nimeni nu se alarma în mod serios. Mașinațiile lor erau socotite furtuni în paharul cu apă, căci nimănui nu-i trecea prin cap că s-ar putea încheia o înțelegere între Stalin și Hitler, putând afecta și frontierele României Mari. Trăinicia acestor frontiere nu era pusă la îndoială și nu constituia o preocupare decât pentru foarte puțini inițiați din fruntea politicii statale. Restul opiniei publice trăia într-o nevinovată candoare. De aceea cedarea unei părți a

⁸⁴ Referitor la procesele care au început în Bucovina după 28 noiembrie 1918, Mariana Hausleitner scria: „Clica lui Nistor năzuia, în mod deplin conștient, spre o societate în care neromânii urmau să fie cetățeni cu drepturi limitate. De asemenea, ei încercau, exercitând presiuni, să-i împingă pe cât mai mulți neromâni spre asimilare”. Mai încolo, despre Ioan I. Nistor autoarea adăuga următoarele: „După 1919, îngusta sa înțelegere a proceselor sociale îl dusesse la ideea că statul român ar fi în stare ca, prin constrângere, să impună dezvoltării câtorva generații un mers retrograd. Teoria lui Nistor a fost primită cu aviditate de cetățenii români recent plâsmuiți în Bucovina, fiindcă ea se potrivea de minune cu dorința lor de a legitima monopolizarea de către români a pozițiilor de putere”. Cf. Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 145, 146.

⁸⁵ *Istoria*

pământului românesc, în care intra și Cernăuțiul, către namila apocaliptică de la Răsărit, [...] a produs consternare și groază în inimile nepregătite ale oamenilor”⁸⁶.

**Bukowina – das Ende eines möglichen Paradieses.
Der letzte Akt, 1918–1944. Politische und soziale Prozesse (I)**

(Zusammenfassung)

Dieses ist das erste Teil eines Studiums, das versucht, eine Übersicht über eine vielfältige und leider noch wenig studierte Problematik auf dem Gebiet der rumänischen Historiographie mitzuteilen, das *Bukowina – das Ende eines möglichen Paradieses. Der letzte Akt, 1918–1944. Politische und soziale Prozesse (I)* betitelt ist. Der Autor stellt einige Übergangsprozesse dar, die spezifisch für das Herzogtum Bukowina waren, von der österreichischen kaiserlichen Verwaltung, bis zu der rumänischen königlichen Verwaltung, und einige Charakteristiken der Entwicklungen der Provinz, die mit Rumänien wiedervereint war, in dem Zeitraum 1918-1940. Unter den im Studium dargestellten Problemen befinden sich die Problematik des Friedensvertrages von Saint Germain und die Problematik der nationalen Minderheiten aus dem ehemaligen Herzogtum in dem neugegründeten rumänischen Staat, die politischen Beziehungen und ihre demographischen Ressourcen aus der Bukowina, im Bezug auf die Charakteristiken der Beziehungen zwischen den politischen Parteien, die in der Zwischenkriegszeit vorhanden waren. In diesem Artikel waren auch einige Aspekte mit Bezug auf den sogenannten Rumänisierungsprozess erwähnt, von dem in den historiographischen Medien im Ausland debatiert wurde.

⁸⁶ Dragoș